

УДК 347.956/958:347.961.1

Ільїна Юлія Павлівна,

старший викладач кафедри цивільного та господарського права і процесу
Міжнародного гуманітарного університету

ДЕЯКІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОСКАРЖЕННЯ ДІЙ НОТАРІУСІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Актуальність цієї статті полягає у необхідності більш глибокого дослідження питання, яке пов'язане з оскарженням дій нотаріусів в судовому порядку, зокрема у цивільному процесі.

Мета статті складається із дослідження засобів судового контролю за нотаріальною діяльністю та визначенні процесуального статусу нотаріусу у цивільному процесі.

Питання визначення оскарження дій нотаріусів в судовому порядку, зокрема у цивільному процесі на території України приділено обмаль уваги, підтвердженням цього є незначна кількість наявних наукових праць з цього приводу, серед яких слід відзначити окремі праці таких правників як: В. В. Баранкову, В. В. Комарова, А. Г. Геледзу та О. П. Коляду.

Принциповим для нотаріальної діяльності є той факт, що контроль за законністю вчинення нотаріальних дій може здійснювати виключно суд як єдиний орган, що своїм рішенням може визнати незаконним: нотаріальну дію, відмову у вчиненні нотаріальної дії, нотаріально посвідчені правочини, заповіти тощо. Тільки суд також може визнати нотаріуса зобов'язаним відшкодувати шкоду, заподіяну внаслідок незаконних дій нотаріуса.

Відповідно предмет судової діяльності наразі можуть становити три категорії справ, пов'язані з контролем за діяльністю нотаріусів:

1. Розгляд скарг за незаконно вчинену нотаріальну дію або відмову у її вчиненні за нормами Цивільного процесуального кодексу України від 18 липня 1963 року [1] здійснювався в межах окремого провадження за правилами цивільного судочинства, а з прийняттям Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 року [2] (далі – ЦПК України) порядок розгляду таких справ поки що не вирішений.

2. Розгляд позовних заяв у справах про визнання недійсними нотаріально посвідчених правочинів, заповітів, виконавчих написів тощо – розглядаються за правилами цивільного судочинства у позовному провадженні.

3. Розгляд позовних заяв до нотаріусів про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок неза-

конних чи недбалих дій нотаріусів відповідно до статей 21 та 27 Закону України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 року [3] (далі – Закон) – розглядаються за правилами цивільного судочинства у позовному провадженні.

Як зазначає В. В. Баранкова, судовий контроль ґрунтується на конституційному праві громадян на судовий захист і більшою мірою є гарантією захисту їх прав, аніж засобом впливу на систему нотаріату [4, с. 85].

Спори, що витікають з цивільних правовідносин, які отримали нотаріальне оформлення, традиційно розглядаються у позовному провадженні. Складності тут викликає визначення процесуального становища нотаріуса як суб'єкта цивільного процесу. Нерідко у судовій практиці нотаріуси у таких справах виступають співвідповідачами, що є неправильним. При вирішенні цього питання, слід виходити з визначення предмету судової діяльності, який становлять спірні матеріально-правові відносини, наприклад, договірні, якщо недійсними визнаються виконавчі написи нотаріусів, нотаріально посвідчені договори купівлі-продажу, міни, дарування, довічного утримання тощо, або спадкові (при розгляді справ про визнання недійсними свідоцтв про право на спадщину, заповітів). Склад сторін у цих справах зумовлюється особливістю цих правовідносин, суб'єктом яких нотаріус не є.

Судове рішення у таких справах має містити висновок про обсяг та належність прав та обов'язків суб'єктів спірних правовідносин, а не нотаріуса. Звісно, особу, яка є позивачем, ніхто, і в тому числі суд, не може обмежити у виборі відповідачів. Але, якщо нотаріус буде визначений як відповідач у позовній заяві, то у позові до нього в результаті розгляду справи слід відмовити, оскільки нотаріус не в змозі своїми діями або припиненням своїх дій вплинути на поновлення порушеного права позивача.

Таким чином, відповідати, тобто виконувати певні обов'язки, підтверджені судовим рішенням у справі, можуть тільки суб'єкти спірних матеріальних правовідносин: інша сторона договору, інші спадкоємці або особа, яка не має права спадкувати.

Інші варіанти визначення процесуального становища відповідача полягають у наступному: нотаріус може бути свідком або третьою особою, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору, оскільки, як ми вже встановили, заінтересованості у предметі спору, яким є спірні матеріальні правовідносини, нотаріус не має. При цьому слід виходити зі складу фактів, що становлять предмет доказування у тій чи іншій справі.

За твердженням А. Г. Геледзи, підставами визнання нотаріально посвідченого правочину недійсним, а отже, і нотаріального акту незаконним, можуть бути обставини двох груп [5, с. 13].

Треба зазначити, що до першої групи належать обставини матеріально-правового характеру, передбачені у Цивільному кодексі України від 18 березня 2003 року [6] (далі – ЦК України) в цій якості, і, як правило, не пов'язані з діяльністю нотаріуса: наприклад, помилка (ст. 229 ЦК України), такий стан дієздатної особи, коли вона не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними (ст. 225 ЦК України), обман (ст. 230 ЦК України), насильство (ст. 231 ЦК України), зловмисна домовленість представника однієї сторони з другою стороною (ст. 232 ЦК України), фіктивність правочину (ст. 234 ЦК України) тощо.

Але ж до другої групи відносяться такі обставини, що виникають внаслідок незаконних чи недбалих дій нотаріуса і є наслідком порушення процесуального порядку вчинення тієї чи іншої нотаріальної дії: не з'ясування питання про дієздатність особи, про згоду співвласників на відчуження манна, що перебуває у спільній власності, незабезпечення права переважної покупки для співвласників, недотримання вимог до документів, інші порушення норм законодавства, що представляють собою загальні та спеціальні правила вчинення нотаріальних дій.

В разі, коли нотаріальна дія визнається незаконною на підставах першої групи, це, здебільшого, не тягне за собою для нотаріуса жодних правових наслідків. Отже, у таких справах він заінтересованості не має взагалі і тому, може брати участь у них виключно на процесуальному стані свідка.

Якщо ж підставами скасування правової сили нотаріального акту стануть обставини другої групи, то у таких випадках завжди є потенційна можливість пред'явлення до нотаріуса позову про відшкодування шкоди, заподіяної його незаконними або недбалими діями. Це свідчить про заінтересованість нотаріуса у розгляді первісного позову і наявність підстав для його участі в якості третьої особи, що не заявляє самостійних вимог на предмет спору. Визначення його як такого суб'єкта цивільного процесу надає нотаріусу певний правовий статус

і можливість власними діями внаслідок реалізації наданих йому процесуальних прав відстоювати свою правову позицію та впливати на рух справи, зокрема, оскаржувати незаконні судові рішення в апеляційному та касаційному порядку.

Відповідно до ст. 21 Закону – шкода, заподіяна особі внаслідок незаконних або недбалих дій державного нотаріуса, відшкодовується в порядку, передбаченому законодавством України. Це означає, що такий позов має бути звернений до нотаріальної контори або нотаріального архіву, де працює нотаріус, які є юридичними особами (ст. 1172 ЦК України). Це зумовлює можливість залучення або допуску нотаріуса до участі у справі в якості третьої особи, що не заявляє самостійних вимог на предмет спору.

Отже, при настанні таких випадків можливий наступний суб'єктний склад: позивач – заінтересована особа, яка вважає, що внаслідок незаконних або недбалих дій нотаріуса їй спричинено шкоду; відповідач – державна нотаріальна контора чи державний нотаріальний архів; третя особа, що не заявляє самостійних вимог на предмет спору – державний нотаріус, незаконними або недбалими діями якого спричинено шкоду позивачу (на думку останнього).

На підставі ч. 1 ст. 27 Закону шкода, заподіяна особі внаслідок незаконних дій чи недбалості приватного нотаріуса, відшкодовується у повному розмірі. Це означає, що суб'єктний склад у таких справах буде наступним: позивач – заінтересована особа, якій завдано шкоди та відповідач – приватний нотаріус, незаконними чи недбалими діями якого, на думку позивача, йому спричинено шкоду.

Таким чином, необхідною підставою для притягнення нотаріуса до відповідальності у таких справах є незаконні чи недбалі дії нотаріуса. Незаконними, як вже зазначалося, дії нотаріуса може визнати тільки суд. Тому рішення у справах, за думкою В. В. Баранкової, щодо відшкодування шкоди про задоволення позову може бути постановлене лише за умови попереднього (в іншому судовому процесі) розгляду судом питання про недійсність нотаріального акту через незаконність дій нотаріуса, незаконність вчиненої нотаріальної дії або відмови у її вчиненні [7, с. 14].

Виходячи із матеріалів судової практики, спори за участю нотаріусів в якості сторони (позивача чи відповідача) завжди мають розглядатися судами цивільної юрисдикції. Визначальним критерієм розмежування компетенції судів (цивільних та господарських) при цьому є законодавчо закріплена характеристика нотаріальної діяльності, як такої, що не є підприємницькою та не спрямована на отримання прибутку.

Це твердження стосується і останньої категорії справ – щодо оскарження нотаріальних дій або відмови у їх вчиненні при відсутності спору про право. Слід зазначити, що наразі визначення процесуального порядку їхнього розгляду є проблематичним внаслідок певної законодавчої невизначеності цього питання.

Так, відповідно ст. 50 Закону заінтересована особа, яка вважає неправильно вчинену нотаріальну дію або відмову у вчиненні нотаріальної дії, вправі подати про це скаргу до районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду за місцезнаходженням державної нотаріальної контори, державного нотаріального архіву, виконавчого комітету сільської, селищної, міської Ради народних депутатів чи робочого місця приватного нотаріуса, у порядку, встановленому цивільним процесуальним законодавством України.

З огляду на те, що чинний ЦПК України не передбачає можливості розглядати скарги в межах окремого провадження, тому що з окремого провадження вилучена така категорія справ, як оскарження нотаріальних дій або відмови у їх вчиненні.

У зв'язку з цим виникає питання: в якому судовому порядку розглядати ці справи – або за правилами Кодексу адміністративного судочинства України [8] від 6 липня 2005 року (далі – КАС України), або за правилами класичного позовного провадження цивільного судочинства.

Вирішення цього питання можливе тільки на підставі уточнення правової природи нотаріальної діяльності та статусу нотаріуса.

Слід зазначити, що існує і інша думка, наприклад, О. П. Коляда, вважає, що оскаржувати рішення (постанови), дії чи бездіяльність нотаріуса можливо в адміністративному судочинстві [9, с. 46].

Це твердження, перш за все, за думкою автора ґрунтується на тому, що державні нотаріуси є суб'єктами владних повноважень, отже є потенційною стороною в адміністративних справах щодо оскарження їх рішень, дій чи бездіяльності, що розглядаються судами за правилами адміністративного судочинства.

Що стосується оскарження відповідних дій приватного нотаріуса, О. П. Коляда спирається на думку В. В. Комарова та В. В. Баранкової, які вважають, що приватний нотаріус має державно-владний характер [7, с. 80]. Але, авторка робить висновок, що приватні нотаріуси через недоско-

налість КАС України, а саме неточне визначення поняття суб'єкта владних повноважень, попри все є суб'єктами публічних правовідносин та поряд з державними нотаріусами можуть виступати стороною в адміністративній справі щодо оскарження їх рішень, дій чи бездіяльності нотаріуса в порядку адміністративного судочинства.

Але, з думкою О. П. Коляди не можна погодитись, тому що відповідно з п. 1 ч. 1 ст. 17 КАС України компетенція адміністративних судів поширюється на спори фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності.

Крім цього, тлумачення поняття «суб'єкт владних повноважень» надано у п. 7 ч. 1 ст. 3 КАС України, де зазначено: суб'єкт владних повноважень – орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень.

Таким чином, можна цілком погодитись з думкою В. В. Баранкової, що система нотаріату не входить до системи органів виконавчої влади [7, с. 14]. Тому що в діях нотаріуса немає ані адміністративного примусу, ані управлінських повноважень, при цьому нотаріальну діяльність слід характеризувати як публічно-правову, оскільки вона здійснюється від імені держави. Між нотаріальною та адміністративною діяльністю існує суттєва різниця за юридичним характером, колом суб'єктів та структурою їхніх правовідносин, цілями, результатами та методами регулювання.

Таким чином, слід зазначити, що, виключивши оскарження нотаріальних дій або відмови у їх вчиненні з категорій справ окремого провадження, в межах якого вони традиційно розглядалися за чітко врегульованими раніше правилами, законодавець утворив цілу низку досить серйозних проблем, що виникають у судовій практиці. Ці проблеми пов'язані зі складністю розмежування різних за своїм характером, змістом, суб'єктним складом позовів про недійсність нотаріально посвідченого акту та позовів про незаконність вчинення нотаріальної дії або відмови у її вчиненні та на сьогодні є спірними питаннями, що постають під час дискусій між науковцями та законодавцями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.07.1963 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт нормативна база Ліга-закон. — Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0009.html
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.07.1963р. № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 40 — 42. — Ст. 492.
3. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993р. № 3425-XII // Відомості Верховної Ради України — 1993. — № 39. — Ст. 383.
4. Баранкова В. В. Проблеми адміністративного контролю за нотаріальною діяльністю / В. В. Баранкова // Мала енциклопедія нотаріуса. — 2005. — № 5 (23) жовтень. — С. 13 — 15.
5. Геледза А. Г. Державний контроль у сфері нотаріальної діяльності / А. Г. Геледза // Наше право. — 2012. — № 1, ч. 1. — С. 85 — 88.
6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України — 2003. — № 40 — 44. — Ст. 356.
7. Баранкова В. В. Деякі аспекти судового контролю за нотаріальною діяльністю / В. В. Баранкова // Мала енциклопедія нотаріуса. — 2008. — № 2 (38) квітень. — С. 12 — 17.
8. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України від 09.09.2005р. — № 35, 35-36, 37. — Ст. 446.
9. Коляда О. П. Нотаріус як сторона в адміністративному судочинстві України / О. П. Коляда // Право і безпека. Науковий журнал. — 2009. — № 5 (32). — С. 46 — 50.

АНОТАЦІЯ

Ільїна Ю.П. Деякі правові аспекти оскарження дій нотаріусів у цивільному процесі. — Стаття.

В даній статті розкривається питання, що пов'язане із визначенням нотаріуса стороною у цивільному процесі в разі оскарження його дій чи відмови від здійснення нотаріальних дій нотаріусами в Україні.

Ключові слова: нотаріус, оскарження дій, судовий порядок, суд, адміністративний процес, цивільний процес.

АННОТАЦІЯ

Ильина Ю.П. Некоторые правовые аспекты оспаривания действий нотариусов в гражданском процессе. — Статья.

В данной статье раскрывается вопрос, связанный с определением нотариуса стороной в гражданском процессе в случае обжалования его действий или отказом от осуществления нотариальных действий нотариусами в Украине.

Ключевые слова: нотариус, обжалование действий, судебный порядок, суд, административный процесс, гражданский процесс.

SUMMARY

Ilyina Y.P. Some legal aspects of appeal notaries in civil proceedings. — Article.

This article deals with the issue of the definition of a notary litigant in the case of an appeal of his actions or non-actions of the notary notaries in Ukraine.

Keywords: notary, appeal actions, court order, court, administrative proceedings, civil litigation.